

САМАРҚАНД ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ

МЕВА-САБЗАВОТЧИЛИК ВА УЗУМЧИЛИК КАФЕДРАСИ

“УЗУМЧИЛИК” ФАНИДАН

Р Е Ф Е Р А Т

**МАВЗУ : “Ток ўстириш усуллари ва токка шакл
бериш”**

**БАЖАРДИ: Агрономия факультети 303 гуруҳ
талабаси Пўлатов Маъмурхон**

ТЕКШИРДИ : Доцент С.Х.Нарзиева

Самарқанд – 2013

Р Е Ж А :

- 1. Ток ўстириш усуллари, улар хақида маълумот.**
- 2. Токларни ер ток ҳолида ўстириш хусусиятлари.**
- 3. Токларни вертикал симбағазларда ўстириш, симбағазларни ўрнатиш техникаси ва харажатларни ҳисоблаш**
- 4. Ер ток ва вертикал симбағазларда ўстирилган токларга шакл бериш**

1.Ток ўстириш усуллари, улар ҳақида маълумот

Ток чирмашиб (лиана) ўсувчи дарахтчил экин бўлиб, табиий шароитда турли дарахтларга хос шаклга эга эмас. Токнинг ҳозирги шакли кўп асрлик тажрибада буташ, боғлаш ва кесиш натижасида яратилган. Махсус тирговуч қўллаб ва тупларни турлича жойлаштириб ҳар хил усулларда ўстириш йўли билан уларни ички қисмида маълум микроиқлим яратилган бўлади. Ток тупини ўстиришнинг ҳар бир усули уларга шакл бериш ва буташнинг маълум усулларига боғлиқ.

Ток тупларини ўстиришнинг турли усуллари жуда қадимдан қўлланиб келинади. Танали қилиб туркманча шакл бериш эрамиздан олдинги VII асрдаёқ Месопотамияда мавжуд бўлганлиги ҳақида ҳам маълумотлар бор. Зарафшон водийсида сўрига кўтармай ўстириш ҳам тахминан ўша вақтда Кичик Осиёдан ўрганилган, Тошкент воҳаларида токка ишком қилиб шакл беришни ҳам ўша вақтда Мисрдан келган араблардан ўрганганлар.

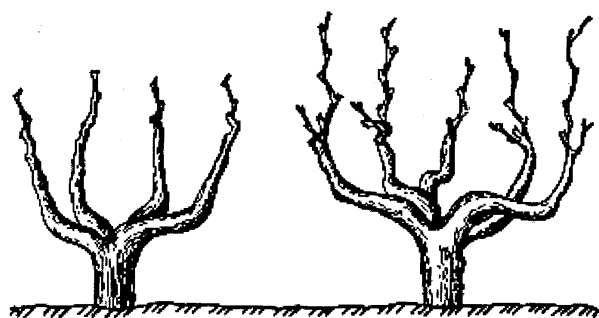
Ўрта Осиёда ток тупларини ўстиришда қуйидаги асосий усуллардан фойдаланилади.

Токни дарахтларда ўстириш. Бу ўстириш усули қадимдан маълум бўлиб, ҳозирги пайтда республикамизни жанубий Сурхондарё вилоятининг эски токзорларида қўлланилади. Ток экини дарахтларда ўстирилганда яхши ўсиб, юқори ҳосил беради. Лекин,бу усулда ўстирилганда агротехника тадбирларини ўтказиш қийин бўлади, токларни кесиш, хомток қилиш, кўмиш, очиш, ҳосилни териш ва бошқалар. Бундан ташқари асосий дарахтдан ҳосил кам олинади. Шунинг учун, ишлаб чиқаришда бу усул кенг қўлланилмайди, фақат томорқаларда, йўл ёқаларида бу усулда ўстирилган токларни учратиш мумкин.

Туркменистонда ҳозиргача бу усул қўлланилади. Ток экинини ўтқазилганга 3 йил қолганда ток экиш схемасига мувофиқ тут дарахти экилади, 3 йилдан сўнг токни экадиган йили, тутнинг новдаларини ўсиш нуқтаси кесиб ташланади, танасининг барча қисмидан пўсти ажратилади ва шундан сўнг дарахтларнинг ёнига ток кўчатлари экилади ва кейинчалик шу дарахтларга боғлаб ўстирилади. Бу ҳудудларда ток кўмилмасдан ўстирилади, шунинг учун бу усулни қўллаш мумкин.

Токни қозикларга олиб ўстириш.

Токни бу усулда ўстиришда новдалари битта ёки бир неча қозикқа боғланади. Ўзбекистонда бу усулда тоқлар ўтқазилгандан кейин фақат биринчи-иккинчи йиллари қозикқа боғлаб ўстирилади. Ток тупини битта қозикқа боғлаганда новдалар

**4-расм. Косасимон шакли
ток тупи**

қалинлашади ва сояланади. Шунинг учун, новдаларни иккита қозикқа боғлаб кўтарилгани ё бўлмаса туп яқинидаги нарвончага кўтарилгани маъқул. Бу усулни кучли ўсувчи ток навларига тавсия қилиб бўлмайди.

2. Тоқларни ер ток ҳолида ўстириш хусусиятлари.

Тоқларни ер ток ҳолида ўстириш. Бу ўстириш усули тоқчиликда қадимдан қўлланилган. Бу усулда ток тупи тирговучсиз, махсус қилинган эгатларга (пуштага) бемалол жойлашади. 2,8 м кенгликдаги эгатларга туплар бир қатор қилиб ўтқазилади. Бир гектар ерга 600 тадан 1100 тагача ток жойлашади. Эгатлар орасидан эни 2 м гача бўлган ариқлар олинади.

Туплар танасиз ёки ерга ёйилиб ўсадиган 5-6 та занг бўлган пастк танали қилиб шаклланади. Занглари ариқдан чекка томонга елпиғичсимон шаклда таралади. Токнинг ривожланаётган ер устки қисмлари кўп жойларда ерга тегиб туради.

Ток тупларини бу усулда ўстириш, асосан сув билан етарли таъминланмаган ва токнинг кишмиш навларини етиштиришга ихтисослаштирилган жанубий ҳудудларда қўлланилади.

Чет мамлакатларда токни сўрига кўтармай ўстириш усули асосан иссиқ ва куруқ иқлимли - Хитой, Эрон, Афғонистон ва Туркияда қўлланилади. Токни тирговучсиз ўстириш усули бирмунча мўътадил иқлимли жойларда ҳам амлда синаб кўрилмоқда. Масалан, Франциянинг кўп туманларида 40-50 см

танали ток туплари ҳеч қандай тирговучсиз ва боғланмасдан ўстирилади.

**5-расм. Каллаксимон
шаклли ток тупи**

Ток тупларини ер ток ҳолида ўстиришнинг бир қанча ижобий томонлари бор: қиммат турадиган тирговучларга эҳтиёж бўлмайди ва ток оддий парвариш қилинади; куз-киш эрта баҳорги даврларда чуқур ариқларга сув қўйиш натижасида тупроқда кўп миқдорда нам запаси тўпланади, бу ер ёзги суғоришларни камайтиради; фотосинтез учун яхши шароит яратилади. Чуқур ариқлар бўлиши сабабли аэрация ва тупроқнинг қизиши яхшиланади.

Шу билан бирга токни сўрига кўтармай ўстириш усулининг салбий томонлари ҳам бор. Бу усулда ёз даврида ерга механизация ёрдамида ишлов беришга имкон бермайди. Токнинг новдалари, куртаклари ва тўпгуллари баҳорги совуқдан кўп зарарланади. Ток

зарақунандалари ва касалликларига қарши курашиш қийинлашади ва мураккаблашади. Тўпгуллар барглар билан жуда тўсилиб кетганлиги, тўлиқ чангланмаслиги сабабли сийрак узум бошлари миқдори кўпайиб кетади. Узум бошлари нам ерга тегиб турганидан чириб кетиш ҳоллари ҳам учрайди.

Токни бу усулда ўстириш янгидан барпо қилинаётган токзорларга тавсия этилмайди, фақат яхшиланган тақдирдагина қўллаш мумкин.

3. Токларни вертикал симбағазларда ўстириш, симбағазларни ўрнатиш техникаси ва харажатларни ҳисоблаш

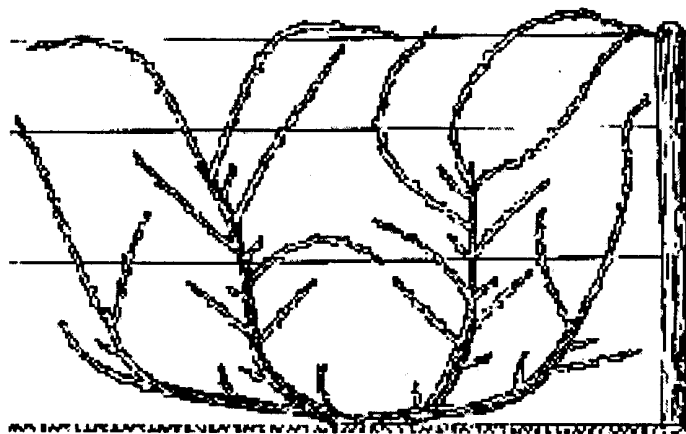
Токларни горизонтал ва қия сўриларда ўстириш. Бу ўстириш усули «воиш» номи билан маълум бўлиб, бунда ток горизонтал ёки қия ишланган нарвонга занги ва бир йиллик новдалари билан бирга таралади. Бу нарвон токзор ерига ёппасига ёки ҳар бир қатор ва туп учун алоҳида ясалади.

Қия сўри Самарқанд вилоятида кенг тарқалган. Бунинг моҳияти шундаки, туплар бевосита ерга яқин жойда қия қилиб ўрнатилган ёғоч нарвончаларга ётқизилади. Горизонтал сўри бунинг бошқа хили бўлиб, ерга яқин бўлмай, балки махсус поя ёки ходага 0,5-0,7 м кўтарилади.

Горизонтал сўри Фарғона водийсида жуда кенг тарқалган. Бунда бир-биридан 3,5-4 м узоқда бўлган қаторлар бўйлаб икки метр узунликда пишиқ устунлар ўрнатилади. Юқорисидан улар мустахкам поялар билан маҳкамланади, унга ёғоч панжара ёки сим тортилади ва токнинг занги ҳамда ҳосил новдалари жойлаштирилади, горизонтал бағазга етиши учун танаси 2 м баландликкача ўстирилади.

Кўмилмайдиган токзорлардаги хўраки навлар ана шу усулда ўстирилиши мумкин. Унинг салбий томони шундан иборатки: ёғоч

кўп сарфланади, токзорлар касаллик ҳамда зараркунандалар билан жуда қаттиқ зарарланади. Бу усулда агротехника тадбирларини ўтказиш учун нокулай бўлади. Шунинг учун,

бу усул ҳам ишлаб чиқаришда унчалик кенг қўлланилмайди, фақат томорқада, истироҳат боғларида, йўл ёқаларида, идора ва ташкилот бинолари олдида қўлланилиши мумкин.

4. Ер ток ва вертикал симбағазларда ўстирилган токларга шакл бериш

Токларни вертикал симбағазларда ўстириш. Бу ўстириш усули дунёнинг барча узумчилик ҳудудларида кенг тарқалган. Ток шу усулда ўстирилса, тупининг ўсиши ва ҳосил бериши, шунингдек агротехника тадбирларини (чанглаш, хомток қилиш, касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш ва бошқаларни) амалга ошириш ва айниқса токзор ерига ишлов беришни механизациялаштириш учун қулай шароит яратилади.

Ўзбекистон шароитида бу усул токнинг барча навлари учун тавсия этилган бўлиб, боғдорчилик-узумчилик хўжаликларида кенг тарқалган.

Вертикал симбағазларнинг учта хили бор: соябон-сиз, соябонли ва икки томон-ли. Соябонсиз вертикал симбағазлар энг кўп тарқалган. Унда туплар вертикал қўмилган устунларга тортилган 3-4 қатор симга бир текис таралади. Аммо,

Ўзбекистоннинг иссиқ иқлим шароитида ток суғориб ўстирилса, кучли ўсадиган навлар соябонсиз

**6-расм. Катта елпиғичсимон шакл
(Ризамат Мусамуҳамедов усули)**

сўрида куёш энергиясидан максимал фойдалана олмайди. Бундай ток навлари қаторлар ўртасига йўналтирилган соябонли сўрида ўстирилгани маъқул. Ризамат Мусамухамедов таклиф этган бу усул ишқомда ва воиш усулида ўстиришнинг яхши томонлари сақланиб қолиниб, камчиликлари бартараф этилган.

Вертикал симбағазлар токзор барпо қилингандан иккинчи йили қурилади. Биринчи йили бир ёки икки қатор сим тортилади.

Сўри (вертикал симбағаз) қуриш учун устун, сим ва харсангтош ишлатилади. Устунлар ёғочдан, темир-бетондан ва бошқа материаллардан тайёрланади. Қўшма устунлардан ҳам фойдаланилади- ерга кўмиладиган қисми темирдан ёки темир-бетондан, юқори қисми-ердан юқориси эса ёғочдан қилиниб, ерга кўмиладиган қисмга бириктирилади. Устунларнинг вазни енгил бўлиши учун ғовак қилинади. Одатда, диаметри 2,5 мм дан 4 мм гача бўлган рухланган сим ишлатилади.

Симбағазларни ўрнатишда асосий устун ва тагликлар (четки устунлар 70-80 см, ораликлари эса 55-60 см) чуқурликка кўмилади. Устун ўрнатиладиган чуқурлар белкуракда ковланади, аммо махсус бурғу ва чуқур ковлэгичлардан фойдаланилса, иш унумли бўлади.

Оралик устунларга сим осиш учун маълум ораликда (40-50 см) илгаклар қилинади. Асосий устунларда илгак бўлмайди.

Жами қатор оралари 2,5 м қилиб экилган токзорларда 1 гектарга симбағаз ўрнатиш учун жами, 80 та четки устун, 440 та оралик устун, 740-1000 кг гача сим (2,5 мм ли), 1200 та халқа ва четки устунлар учун 80 та якорь талаб қилинади. Агар қатор ораси 3 м ли токзорлар бўлса бу кўрсаткичлар: 66, 330 та оралик устун, 66 та якорь керак бўлади.

Токзорларда озикланиш майдони ва бўшлиқдан унумли фойдаланиш ҳамда узумдан мўл ва сифатли ҳосил олиш учун ток тупларига маълум шакл берилади. Шакл бериш ўстириш усули билан

чамбарчас боғлиқ ва ток экилган ҳудуддаги тупроқ иқлим шароити ҳамда навнинг биологик ҳусусиятларига кўп жihatдан тобе бўлади. Ток тупига шакл бериш асосий танасига, кўп йиллик новдаси (занги) сонига, узунлиги ва йўналишига ҳамда новдаларни буташ ва боғлаш типига қараб белгиланади. Ўтган йилги ва яшил новдаларни буташ, тирговучларга боғлаш ёрдамида зарур бўлган шакл ҳосил қилинади. Тузилишига кўра, шакл бериш ғоят турли туман бўлиб, баъзи вақти мураккабга ўхшайди, бироқ улар умумий элементлардан иборат бўлади.

Шакл беришнинг бир неча хиллари бўлиб, улар қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

1. Ток занги биологиясининг ҳусусиятларини ҳисобга олган ҳолда жойнинг иқлим ва тупроқ шароитига мос келиши;

2. Муҳитнинг ноқулай шароити таъсирига боғлиқ равишда ҳосилнинг нобуд бўлишини олдини олиш, уларнинг совуқ ва қора совуқлардан зараланган тупларини жуда оддий ва тез тиклашга ёрдам бериши;

3. Ажратилган озикланиш майдонидан тупларнинг тўлиқ фойдаланишига агротехника тадбирлари комплексини амалга оширишга имкон бериш;

4. Ўсиш шароитини яхшилашга мувофиқ равишда куртак в новда билан тупнинг юкини осонлик билан ошириш;

5. Йиллик ўсишни тўғри ва бир текис тақсимлаш ва бу билан туп ёруғлик ҳамда ҳавонинг бемалол киришини таъминлаш, унинг барг юзасининг фотосинтез фаолияти учун қулай шароит яратиш;

6. Кам миқдорда яра-чакалар қилиб, тупда асосий занг чиқаришга тупнинг ҳосил беришини тўхтамасдан унинг айрим қисмларини ёшартиришга имкон бериши;

7. Ҳар йили мўл ва сифатли ҳосил олиш ҳамда тупда келгуси йил ҳосили учун етарли миқдорда яхши пишган новдалар бўлишини таъминлаши;

8. Токни қишда кўмиш қулай бўлиши;

9. Ишлаб чиқариш жараёнларини кенг механизациялаштиришга имкон бериши керак.

Ток тупига асосан каллаксимон, бир ва икки томонли, косасимон, кордон ва елпиғичсимон шакл берилади.

Токларга шакл бериш асосан ток кўчатлари ўтказилгандан биринчи йилидаёқ бошланади ва кейинги йилларда шу шакл сақлаб қолинади.

Ер ток ҳолида ўстирилганда асосан косачасимон шакл берилади.

Вертикал симбағазларда ўстирилганда эса тўла елпиғичсимон кундали, тўла елпиғичсимон кундасиз ва ярим елпиғичсимон шакл бериш усуллари қўлланилади. Ҳозирги кунда интенсив токзорларда токка ярим елпиғичсимон шакл бериш усули энг самарали ҳисобланади. Чунки бу шакл берилганда токларни механизация ёрдамида кўмиш ва очиш, кесиш ишларини ҳам механизация ёрдамида бажариш имконини беради. Бу шакл бериш усулини К.П.Скуинь таклиф этган.

АДАБИЁТЛАР.

1. Рибаклов А.А., Остроухова С.А., Горбач В.И. ва бошқалар .
Ўзбекистон узумчилиги. Т.; «Ўқитувчи», 1969.
2. Рибаклов А.А., Остроухова С.А., Горбач В.И., Смирнов К.В.
Виноградарство. Ташкент. «Ўқитувчи», 1975.
3. Смирнов К.В., Калмўкова Т.И., Морозова Г.С. Виноградарство М.:
«Агропромиздат», 1987.
4. Темуров Ш.С. Узумчилик Т. «Ўз.мил.энциклопедия» 2002.
5. Асосий қишлоқ хўжалиги экинлари парваришлаш ва маҳсулот
етиштириш бўйича намунавий технологик хариталар. 2000-2005 йил
(11-қисм) Тошкент, 2000.
6. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида экиш учун тавсия этилган
қишлоқ хўжалик экинлари давлат реестри, Тошкент, 2006.